

6. Goldschmidt, J. Volksmedizin im nordwestlichen Deutschland / J. Goldschmidt. Bremen, 1854. – 157 s.
7. Grabner E., Grundzüge einer ostalpinen Volksmedizin. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985. – 289 s.
8. Grimm, D. M. / Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. 16 Bde. [in 32 Teilbänden]. Leipzig: S. Hirzel, 1854-1960.
9. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens : in 10 B. / E. Hoffmann-Krayer, H. Bächtold-Stäubli. – Berlin und Leipzig, 1927-1942. – 10 B.
10. Höfler, M. Deutsches Krankheitsnamen-Buch / M. Höfler. München Verlag von Piloty, 1899.
11. Lammert, G. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube. Begründet auf die Geschichte der Medizin und Cultur / G. Lammert - F.A. Julien, 1869. - 273 p.
12. Pfälzisches Wörterbuch. Begründet von E. Christmann, fortgeführt von J. Krämer, bearbeitet von R. Post unter Mitarbeit von J. Schwing und S. Bingenheimer. 6 Bände. Wiesbaden/Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1965-1997.
13. Rheinisches Wörterbuch / von J. Müller, H. Dittmaier, R. Schützeichel und M. Zender. 9 Bände. Bonn/Berlin, 1928-1971.
14. Schulenburg, W. Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte / W. Schulenburg.- Berlin: Nicolai, 1882. -- S. 98-105.
15. Wereńko, F. Przyczynek do lecznictwa ludowego / F. Wereńko // Materiały anrtopologiczno-archeologiczne i etnograficzne. -- Kraków, 1896. -- T.1. -- S. 99-229.

Васільчук А. А. (Брэст)

СЛАВЯНСКІЯ НАРОДНЫЯ УЯЎЛЕННІ ПРА ЗЯМЛЮ

У сувязі з актывізацыяй даследаванняў, звязаных з узнаўленнем цэласнай традыцыйнай карціны свету старажытных славян, праблема вызначэння спецыфікі іх касмалагічных, міфалагічных, прыродазнаўчых уяўленняў пра пэўныя фрагменты светабудовы выходзіць на першы план. У сістэме народных уяўленняў пра свет, як вядома, важнае месца займаюць касмічныя стыхіі. У дадзеным артыкуле асноўная ўвага надаецца славянскім народным уяўленням, якія датычаць зямлі. Пры гэтым маецца на ўвазе разгляд акрэсленай праблемы ў агульным плане. Гэта значыць незалежна ад якога-небудзь канкрэтнага фальклорнага жанру ці віду. Мы не імкнемся да вычарпальнага апісання ўсіх выпадкаў згадвання зямлі у вядомых фальклорна-этнаграфічных крыніцах. Але яно па магчымасці ахоплівае большасць характэрных прыкладаў.

Перш за ўсё трэба адзначыць, што зямля – адна з асноўных касмічных стыхій побач з вадой, паветрам і агнём; першаэлемент, з якога ствараўся Сусвет. У касмаганічных паданнях падкрэсліваецца, што першай Бог стварыў менавіта зямлю. Яна асэнсоўвалася як усеагульная крыніца жыцця, маці ўсяго жывога, у тым ліку і чалавека. Лічылася, што

Бог стварыў чалавека з зямлі. Уяўленні пра зямлю цесна звязаны з паняццямі рода, радзімы, краіны [1, с. 558].

Паводле касмаганічных міфаў, зямная паверхня з’явілася ў выніку першага акту чароўнага стварэння свету: са здабытай са дна мора дробкі зямлі. Бог стварыў спачатку невяліку кавалак сушы, а затым рассунуў яе ў розныя бакі [2, с. 315].

Некаторыя лічылі, што «зямля стаіць на вадзе, а вада на зямлі. Далека е край зямлі, дзе зямля сходзіцца з небам. Кажуць, што толькі адзін салдат быў раз аж на краю зямлі, ён там убіў у небо гвозд і павесіў свій клунак. Ці праўда, ці не, ён нават хадзіў на небо, але яму там не спадабаласо, бо на небе не нашоў ні тутуню, ні гарэлкі, а святых, кажэ, от так і пазіраюць, насупіўшыся, рыхтык, як іх малююць на абразох. Напрыкрыло яму там з святымі, дак ён хутчэй папхаўся назад на зямлю, бо, кажэ, нідзе няма такога дабра, як дома на сваёй роднай зямельцы да калі яшчэ рады ў гады трапіцца якая-небудзь шчарбатая кварта гарэлкі» [3, с. 78].

Паводле народных перакананняў, зямля «круглая як чалка» (або «шпакова яйка») і стаіць на вадзе. Усярэдзіне зямлі ўвесь час гарыць агонь. «Пад зямлёю ж живуць людзі, толькі яны малыя, нядужыя, бо ў іх там не свеціць сонейко. Другія кажуць, што пад зямлёю е рэкі, вазёра й так шмат вады, што каб яна выступіла на зямлю, та быў бы зноў патоп і ён затапіў бы ўвесь свет» [3, с. 78]. Калі ж будзе канец свету, то зямля як бы перавернецца, і гэтыя людзі апынуцца на паверхні зямлі, тады як цяперашнія насельнікі пойдучь пад зямлю. З зямлею, як мяжою паміж гэтым і тым светам, цесна звязана фразеалогія, якая абазначае прыбліжэнне да смерці: землей пахнет (руск.), смярдзіць зямлей (бел.). Лічылі, што калі вага малога дзіцяці вельмі вялікая, то казалі, што ен «не жыхар» або што яго «цяне да сябе зямля», што гэта «зямное дзіця», якое хутка памрэ.

У славян існавала павер’е, што пакойнік цяжэйшы за жывога чалавека. Каб валам было лягчэй везці нябожчыка, да калес тэба было прывязаць вяроўку, якая павінна валычыцца па зямлі, робячы лягчэй вагу памерлага. Існавалі спецыяльныя гаданні, каб прадвызначыць лес хворага дзіцяці: патрэбна было ўзяць дзве шклянкі з вадой. У адну кідалі жыта (такая вада называлася «жывой»), а ў другую – жменьку зямлі («мертвая» вада), і варажбітка разглядвала ў вадзе ворага, які чыніць дзіцяці зло. Згодна з украінскай прыметай, калі сабака вые, апусціўшы голаву да зямлі, гэта прадказвае смерць [2, с. 315].

У адпаведнасці з міфалагічнымі ўяўленнямі зямлю лічылі жывой істотай, якая несла ў сабе жаночы пачатак. Яна апладнялася жыватворным дажджом – увасабленнем мужчынскага пачатку – і давала

новы ўраджай. Таму ў песенных і праязічных творах яе называюць «маці-сырая зямля». Зямля як карміцелька лічылася святой, што тлумачыць паважнае, асцярожнае стаўленне да яе: «Без патрэбы нямажна зямлю біць, зневяраць ці пашкудзіць чым-небудзь, бо зямля святая, яе Бог даў нам як матку, а матку трэа шанаваць»; «Зямля святая, яна ўсё родзіць, яна пестуе нас у маленству, яна нас корміць і поіць, а як прыдзе час, захаве нашы косці» [3, с. 77]. Адначасова існавала забарона чапаць зямлю ў перыяд яе зімовага сну – ад Пакроваў і да Радаўніцы («можа быць смерць у сваёй сям’і або неўраджай»). Самай моцнай клятвай (ад якой нельга адрачыся ні пры якіх абставінах) лічылася тая, калі чалавек спачатку цалаваў, а пасля з’ядаў жменьку зямлі («Як клянущца, та зямлю цалуюць, зямлі кланяюцца яе лічаць святою, маткаю ўсяго, што жыве на свеце. Самы свет лічаць зямлёю, бо кажуць: “Пайшоў у свет, у чужыя людзі” або: “Свет вялік, а дзецца не(г)дзе” [3, с. 78-79]; «Самая страшная клятва для беларуса – гэтая клятва, сказаная з зямлёю ў роце ці ў руцэ. Такай клятвой карыстаюцца рэдка, і калі беларус што-небудзь пацвярджае, узяўшы шчопаць зямлі ў рот, то яго землякі яму несумненна павераць. Калі ж ён схлусіць, то думаюць, што пачарнее, як зямля»; «Зямлёю прысягаюць і на доказ праўдзівасці ядуць яе. У многіх месцах жанцынам не дазваляюць есці зямлю, і яны ў час клятвы толькі цалуюць яе, як прысяжнікі цалуюць крыж і Евангелле» [4, с. 42]).

Родная зямля, узятая чалавекам з сабой на чужыну, адыгрывала ролю абярэга. Пасля ягонай смерці яе клалі ў магілу. Каб хлопец адслужыў у войску і вярнуўся дадому жывым і здаровым, у час яго провадаў у войска выконвалася рытуальнае дзеянне: правай босай нагой хлопец пакідаў на зямлі каля парога выразны адбітак. Маці збірала зямлю са следам у чыстую хусціну, завязвала на два вузлы і несла ў хату, каб захоўвацьна покуці ўвесь тэрмін вайскавай службы. «Выпраўляючыся ў чужую старану, бяруць з сабой жменьку роднай зямлі, але не дзеля таго, каб быць з ёю пахаваным, а каб высыпаць яе на чужыне ў крыніцу, калі вада там нясмачная» [4, с. 558].

Архетып зямлі цесна звязаны з культуам продкаў. З аднаго боку, продкі лічыліся валадарамі зямлі, а з другога – яна была іх вечнай калыскай: «Зямля святая, яна наша маці, яна нас жывых корміць, а па смерці да сябе прыхіляе» [4, с. 41]; «Зямля адна на свеце, яна наша матка, бо ўсе мы ат яе радзіліся, усіх яна й прыме, як мы памром», «Зямля святая, яна ўсёродзіць, яна пестуе нас у маленству, яна нас корміць і поіць, а як прыдзе час, захаве нашы косці» [3, с. 77].

Двухполюснасць стасункаў чалавека з зямлёй выразна адлюстравана ў пахавальнай абраднасці і каляндарных святах, звязаных

з ушанаваннем продкаў. Перад пахаваннем нябожчыка абавязкова абмывалі а пераапраналі ва ўсё чыстае, новае. Смерць і пахаванне разглядаліся як вяртанне ў матчына ўлонне. Але зямля як чыстая стыхія магла не прымаць «закладных», «нячыстых» нябожчыкаў (самагубцам, чараўнікоў), таксама як і забітага перуном чорта, змея і інш. міфалагічных персанажаў [1, с. 558].

Як усё жывое, зямля нараджалася вясной, а памірала ўвосень. Паводле ўяўленняў беларусаў, зямля «замыкаецца», засынае на зіму і «адмыкаецца», прачынаецца ўвесну. Гэтая акалічнасць выклікала да жыцця шэраг абрадавых дзеянняў, скіраваных на павелічэнне спору зямлі. Адначасова яны жорстка рэгламентавалі паводзіны чалавека ў дачыненні да яе. Каб хутчэй зямля абудзілася, выкарыстоўвалі розныя магічныя прыёмы. На Масленіцу рабілі лёдавыя горкі – сімвал цяжарнасці зямлі, на Саракі дзяўчаты разрывалі сорак вяровачак, што сімвалізавала разрыў зімовых путаў зямлі, на Вялікдзень з горак качалі яйкі, каб адбудзіць яе і паспрыяць урадлівасці, а таксама ахвяравалі ёй рэшткі святочнай яды. У час дажынак на ніве пакідалі «вялесаву бараду», каб захаваць спор на будучы год [5, с. 201].

Зямля з'яўляецца крытэрыем чалавечай маральнасці наагул. Так, за грахі чалавека зямля можа праваліцца або праглынуць горад, вёску ці манастыр.

«Ёсць павер'е, што перад надыходам усенародных бедстваў зямля стогне штورانіцы, перад узыходам сонца. Людзі, надзеленыя чуйным слыхам і прытым дасведчаным ў варажбе, могуць чуць гэты стогн і загадзя прадказваць розныя бедствы: голад, мор, вайну і г. д., паколькі стогн зямлі змяняецца адпаведна характару бедства. Так, перад голадам да стогну далучаецца плач дзяцей, перад морам – пахавальныя галашэнні, перад вайной чуваць асаблівы гул, нібыта ад мноства ног і капытоў» [4, с. 42].

Верылі, што зямля магла справакаваць розныя хваробы. Разам з тым яна успрымалася як аб'ект, ад якога залежыць пазбаўленне ад немачы. Лічылі, што зямля дапамагае пазбавіць дзіця ад плаксаў: «Як плача, то якая бабка прынімала, каб тая і адхадала. Малітвачку нейкую пагаворыць, і дзяцятка ўспакоіцца. А маці клала на зямлю, пераступала тры разы: “Якая маці радзіла, каб тая і адхадзіла. І паплное. Пераступаць нада тры разы навоцліў, не прама, во так бокам. А пляваць цераз леву руку”» [6, с. 95]. Таксама, верылі, што зямля дапамагае дзяцяці хутчэй пачаць гаварыць: «Дажыньнік (кавалак хлеба) закапвалі ў зямлю, а потым яго давалі яшчэ малому дзіцяці, каб яно хутчэй пачало гаварыць – так, старэнькія казалі, трэба рабіць» [6, с. 171].

Завяршаючы агляд славянскіх народных уяўленняў пра зямлю, трэба адзначыць, што семантыка зямлі шматаспектная і ў сваёй аснове надзвычай архаічная. У залежнасці ад кантэксту, вобраз зямлі выяўляе амбівалентныя значэнні, суадносіцца з сістэмай устойлівых касмічных, прыродных і метафізічных апазіцый. У славянскіх народных вераваннях зямля звязваецца міфалагічнай свядомасцю з іншасветам, вобласцю смерці, душамі памерлых, нярэдка самазабойцаў, а таксама надзяляюцца ўласціваасцю магічна ўздзейнічаць на лёсы жывых людзей і на прадметы, якія знаходзяцца на зямлі. З сімволікай зямлі звязаны шматлікія варожбы, прыкметы і акты жывёлагадоўчай магіі і народнай медыцыны.

Літаратура

1. Крук І. І., Лобач У. І., Сахута Я. М. Зямля // Беларускі фальклор: энцыклапедыя: у 2-х т. Т. 1: А - К / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш]. – Мн., 2005. – 768 с.
2. Белова О. В., Виноградова Л. Н., Топорков А. Л. Земля // Славянские древности: в 5-ти т. Т. 2 / под ред. Н. И. Толстого. – М., 1999. – С. 315–321.
3. Сержпутоўскі А. К. Русальная нязеля. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі; склад., уступ. арт., пасляслоўе, навук. рэд., літ. апрац. У. К. Касько. – Мінск: Выш. шк., 2009. – 478 с.
4. Зямля стаіць пасярод свету... Беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Кніга 1. – Мінск: Беларусь, 2010. – 574 с.
5. Крук І. І., Лобач У. І., Сахута Я. М. Зямля // Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – 2-ое выд., дап. – Мінск, 2006. – С. 599.
6. Народная медыцына: рытуальна-магічная практыка / уклад. і паказ. Т. В. Валодзінай. – Мінск: Беларуская навука, 2007. – С. 776.

Васільева Г. М. (Мінск)

ДАКУМЕНТАЛЬНЫ ТЭКСТ ЯК СРОДАК ФАРМІРАВАННЯ ГІСТАРЫЧНАЙ МІФАЛОГІІ І ЯЕ ПРАДУКТ

1. Гісторыя і гістарычная міфалогія суіснуюць на правах узаемадапаўняльных тыпаў гістарычнага пазнання, у аснове якіх палягаюць розныя прынцыпы рэканструкцыі гістарычнай істыны. З пункту гледжання Б. Строта, гістарыяграфію і міф нельга разглядаць у катэгорыях першаснасці-другаснасці. *“Міф з’яўляецца формай прамовы, што, незалежна ад свайго характару, ацэньвае <факты> з дапамогай вызначальных, знаёмых, прызнаных для масавай культуры катэгорый. Міфы – гэта гісторыі, у якіх ёсць штосьці гераічнае, але пераважная большасць стэрэатыпага. Гэта народныя мары, прадукт роздумаў*